

Levelek hagyománykonceptiója

1. Bevezető

„Én sijetek az én munkáim nyomtatásával – mert ugy-e? mikor nyelvünket gyarapítjuk, akkor a' Nemzetet oktatnunk kell az olvasásra; mert különben izzadva szerzett munkáinkat senki sem olvassa” – írja Kazinczy 1789. április 17-én Horvát Ádámnak.¹ A levélidézetet akár példaértékűnek is tekinthetjük dolgozatunk szempontjából. Az 1760–1848 közötti időszak irodalmi beszédmódjának főbb irányvonalairól tudósít: jelesül a magyar nyelv – kultúra – ügyének szolgálatáról, a különböző nyilvánosságformák megteremtéséről, az irodalmi olvasótábor/izlés ki- és átalakításáról, és nem utolsósorban a szerzői hírnév megteremtésének vágyáról. Természetesen a korszak irodalmi beszédmódja nem egyszerűsíthető le pusztán a fentebb összefoglaltakra – jelen dolgozat szempontjából azonban orientatív jellegűnek tekinthetjük Kazinczy beszámolóját.

Egyrészt a közlő személye, illetve közege hangsúlyozandó: kutatásunk a korszak irodalmi beszédmódját meghatározó irodalmi levelezésekre irányul. A mintegy kilencven évet átölelő – és az „érzékenység koraként” behatárolt – periódus irodalmának levélkorpusza, a levelekből kiolvasható irodalmi magatartásformák teljes körű vizsgálata ugyanakkor túlmutat a dolgozat tartalmi és terjedelmi keretein. A szűkítés nemcsak a fentebbi szempontokból indokolt. Épp Kazinczy példája igazolhatja, hogy huszonhárom kötetnyi levelezése megannyi változó, folyamatosan alakuló véleménynek ad hangot. A különböző irodalmi korszakokhoz kötődő Kazinczy-, Arany, illetve Toldy-levelezés együttes vizsgálata – még ha csak megadott szegmenseit vizsgáljuk is – jelen esetben csak jelzés értékű megállapításokhoz vezetne, és nem tenné lehetővé az adott életművön belüli alapos kutatómunkát. Dolgozatunkban ezért csak a Kazinczy-levelezésből kiolvasható hagyománykonceptió – csak részben feltárt –, valamint az azt körülölelő levelezéskorpusz egy szeletének kutatására szorítunk – a teljes korszakot átölelő, szintézisreteremtő elemzésre egy későbbi dolgozatban vállalkozunk.

Másrészt a fentebbi idézet a közlés tartalma szempontjából is fontosnak bizonyulhat: Kazinczy ugyanis a nyilvánosságot pótló/helyettesítő levelezés keretei között fogalmazza meg kultúrateremtő, -formáló törekvéseit. Az irodalmi hagyomány fogalmának vizsgálata részben igazodik Kazinczy idézett törekvéseihez. A magyar irodalomtörténeti hagyomány feltárásának szándéka és olvasókkal való megismertetésének igénye hasonló fontossággal bír Kazinczy számára, mint saját műveinek, illetve a fordításirodalomnak a kiadása.² A különböző irodalmi szövegtípusok kiadását a kultúrateremtés és a didaktikus szándék tereli egy jól körvonalazható mederbe. Dolgozatunkban ugyanakkor Kazinczynak csak a XVII. századi irodalomtörténeti hagyomány feltárására irányuló törekvéseit vizsgáljuk. Noha az előző századból több irodalmi személyiség felbukkan Kazinczy soraiban (főként a Faludi-recepció fontos számunkra, mely több szegmensében hasonló Kazinczy Gyöngyösi-recepciójához), dolgozatunkban csak a Gyöngyösire és Zrínyire vonatkozó passzusokat tárjuk fel. A Kazinczy-levelezés Zrínyivonatkozásai nagyrészt ismertek.³ A kutatás során Kazinczy Gyöngyösit elmarasztaló ítéleteinek háttértörténetéhez kívántunk adalékot nyújtani.

¹ *Kazinczy Ferenc levelezése*, I, közread. Váczy János et al., Bp., 1890, 332. A továbbiakban KazLev.

² MEZEI Márta, 1998, 88.

³ HAUSNER Gábor, 1985; KISS Farkas Gábor, 1999/1–2., 217–220.; LACZHÁZI Gyula 1999., 228–233.

2. Nyilvánosság, hagyomány, identitás

Mezei Márta a Kazinczy-levelezésnek nyilvánosságteremtő/helyettesítő, illetve -pótló szerepét hangsúlyozza,⁴ s ennek kereteiben nyújt szintézist Kazinczy irodalmi munkásságáról.

A levelezések Mezei által javasolt nyilvánosságmodelljei mellett a dolgozat elméleti kereteket Kazinczy korának hagyományparadigmája, illetve a beszédmódként értelmezett „érzékenység” fogalma jelöli ki. Kazinczy hagyományszemlélete nem szűkíthető le az irodalmi hagyomány feltárására, és retrospektív megkonstruálására irányuló törekvéseivel – ha a műfaji szempontokat tartjuk szem előtt. Hagyományszemléletét a narratív identitás megképzésének egyik formálójaként is tételezhetjük. A műfaj szolgáltatta keretben az irodalomtörténet-író/feltáró funkciót olyan narratív struktúraként tételezhetjük, amelyben a szubjektivitás mint elbeszélte identitás – és annak *realis* identitássorozatai – írhatók le. A narratív identitás elméletének levélműfajjal való kapcsolatáról szóló tanulmányában Hász-Fehér hangsúlyozza: „Minden kapcsolatban, így a levelezésben is egyedi, csak ezen kapcsolatban működő nyelvi vagy szövegtörzsi identitások formálódnak. Egy-egy személy különféle identitásaiban vannak konstansként értelmezett és variábilisnak, alkalmazkodónak felfogott elemek. Így az egyén önazonosságképlete, melyet szubjektumként értelmez, többféle eredetű lehet: összeállhat olyan állandónak tekintett elemekből, erkölcsi normákból, nemzeti, vallási értékekből stb., amelyeket az egyén minden elbeszélte identitásába beépít.”⁵ A levéltudomány Hász-Fehér által idézett differenciálása, illetve a Kazinczy-levelezés elbeszélte identitásként való feltételezése mellett Hász-Fehér tovább árnyalja a Mezei által felállított nyilvánosságparadigmát. Az intertextuális levelek, illetve a kétirányú magánlevelezés az identitásképzés két műfaji változataként tételezhető – a Kazinczy-levelezés hagyományparadigmája kettős természetűnek tekinthető. A különböző nyilvánosságformák vonatkozásában az irodalomtörténeti hagyomány feltárására irányuló törekvések – jelen esetben a szövegek nyilvánossá tétele az intertextuális levelek, illetve a valódi nyilvánosságformák, például a kiadás által; a szövegek olvasókkal való megismertetése, az olvasók nevelése – mellett meghatározó szerepe van Kazinczy saját identitásának meg- és leképzésében is. Az utóbbi esetben nyilván nem választható külön az intertextuális levélhorizont a kettős levélváltás közegétől. A fentebbi elhatárolás – mint minden elhatárolás – bizonyos mértékig önkényes. Kazinczy hagyományszemlélete a kettő együttes értelmezése révén válhat kerek egészé.

A levélműfaj elméleti – nyilvánosságot és narratív identitást feltételező – megközelítése a jelzett periódus érzékenységfogalmával bővíthető. A narratív identitás megkonstruálásának közegeként szolgáló nyelvet (írásbeliséget) az érzékenység beszédmódja határolja körül. Az érzékenységet diskurzusok keverékeként, az érzékeny irodalmat „ezzel érintkező, de mégis önálló beszédmódként”⁶ írhatjuk körül. Kutatásunk másik fő kérdése, hogy az irodalomtörténe-

⁴ „Nemegyszer éppen a levelezések közvetítésével szerveződnek szűkebb-tágabb körű viták, műhelyek – a levelezés ez esetben *nyilvánosságteremtő* funkcióval szervezi, alakítja a nyilvánosság lehetséges (lehetségesnek vélt) formáit. ... Az írók, literátorok az ország különböző részein egymástól távol élnek, s főként a levelezésben tárgyalják meg a nyilvánosságra tartozó ügyeket: az elképzelt tudós társaságét, a működő folyóiratok gondjait, egymás munkáinak megítélését. A levelezés ez esetben *nyilvánosság-helyettesítő* funkcióval tárgyalja, s a maga körében teljesíti a társaságok feladatait. ... A rövid életűen, a különböző (politikai, cenzurális, anyagi, szervezeti) kötöttségek szorítóiban működő nyilvánosság-fórumok mellett a levelezés lehetőséget ad a szabadabb, teljesebb közlésre, *nyilvánosság-pótló* funkcióval kiegészíti, megvilágítja, korrigálja a nyilvánosság kezdetleges, hiányos formáit” MEZEI Márta, 1994. 7.

⁵ HÁSZ-FEHÉR Katalin 2003. 43–44.

⁶ DEBRECZENI Atila, „Érzékenység” és „érzékeny irodalom.” *It* 1991/1., 15.

ti szempontok alapján felvázolható⁷ érzékenység-viszonylatok miként határozzák meg az irodalomtörténeti hagyományról való diskurzust, hogyan játszanak közre az identitás megkonstruálásában.

A fentebbiek során elsősorban a közlő személyének, a közlés közegének és hogyanjának a körvonalazására vállalkoztunk. Végezetül szólni kell a közlés tartalmáról – jelesen az irodalomtörténeti hagyomány történeti megközelítéséről is. S. Varga Pál a XVIII–XIX. századforduló irodalomszemléletének egyik meghatározó paradigmájaként a hagyományközösségi szemlélet érvényre jutását tekinti. Nemzetfogalma a kulturális mintázat hagyományozódásán alapul. „Az irodalom lényege itt az a *poézis*, amely a kulturális közösségek legarchaikusabb korszakából, nyelvük kezdeti, poétikus használatából ered és hagyományozódik tovább, s eredetileg az egész költészet sajátja... Mivel a költészet e felfogás szerint a nyelvből születik, esztétikum és nemzeti jelleg itt kölcsönösen feltételezi egymást, egymással szorosan összefügg”⁸

A fentebb vázolt elméleti szempontok a Kazinczy-levelezésben változó tendenciával érvényesülnek. A különböző nyilvánosságformákat felvállalni kívánt levelezés-korpuszon belüli főbb szakaszok elkülönítésében igazodunk Mezei Márta kutatásaihoz – három főbb korszakot különböztetünk meg a Kazinczy-levelezésben. Az első a kezdetektől kb. 1810-ig tart,⁹ a második 1810–1817¹⁰ közé tehető, míg a harmadik Kazinczy haláláig.¹¹ Dolgozatunkban az 1810-es évekig tartó periódus vizsgálatára szorítkozunk.

3. A Gyöngyösi-hagyomány nyomában

3.1. Előzmények

Az első korszak különböző irodalmi nyilvánosságformák kialakítására irányuló kultúrateremtő törekvései nagyrészt feltártak.¹² A szakirodalomban nemcsak a különböző irodalmi vitákról születtek elemző tanulmányok, de első folyóirataink kritikai kiadása is megjelent.¹³

⁷ Debreczeni az érzékenységet diskurzusok sorozataként tételezi, amelyben az egyes viszonyfogalmak mentén egyeshetjük a különböző diskurzusok elemeit. Az általa javasolt irodalomtörténeti viszonyfogalom mentén az érzékenységnek irodalomtörténetileg három releváns viszonylatát különíti el: az érzékenységet mint erkölcs- és boldogságfilozófiát, mint viselkedési mintát, és mint mentalitást és lelki alkatot. DEBRECZENI, *i. m.* 17.

⁸S. VARGA Pál, 2005. 14.

⁹ „Ez az időszak egybeesik a kulturális élet kibontakozásának kezdetével. ...Az 1800-as évek elején, az újrakezdés, a szerveződés korában sokoldalúan, de más motivációkban jelentkeznek a levelezésben a nyilvánosság régi és újabb problémái ... a levelezés fontosabbá, néha a legfontosabb nyilvánosság-fórummá válik. A nyilvánosság-szerep az 1795-ig és az 1800-as évek elején komplex módon jelentkezik a levelezésben: sokféle a nyilvánosság-teremtés és a nyilvánosság-helyettesítés, s fokozatosan erősödő szerepe van a nyilvánosság-pótlásnak; illetve e funkciók sokszor egymást áthatva jelentkeznek.” MEZEI Márta, 21.

¹⁰ „A nyelvújítás, a kialakuló kulturális élet lassan megteremtí a maga nyilvánosság-formáit; egyneműsödik a levelezés nyilvánosság-szerepe: a már működő nyilvánosságszerepét magyarázza, egészíti ki, s így főként nyilvánosság-pótló funkciója van. ... Erősödik a levélírói öntudat: tisztában vannak a levelek (Kazinczy különösen) jelennek és jövőnek szóló jelentőségével.” MEZEI Márta, *i. m.* 21.

¹¹ Ekkor Kazinczy „már nem vezéralakja az irodalmi életnek, de határozott nézetekkel részt vesz benne ... nagyon tanulságosnak látszott ekkor is fontos nyilvánosságszerepének taglalása. A levélről szóló irodalomban s a Kazinczy-levelezésben nincs lényeges műfaji változás, a régi és az új formák együttes jelenléte tapasztalható.” MEZEI, *i. m.* 21–22.

¹² MEZEI Márta, 1958 és 1994.; SZAJBÉLY Mihály, 2001.

¹³ DEBRECZENI Attila, *Első folyóirataink: Orpheus*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. (Csokonai Universitas Könyvtár); *Első folyóirataink: Magyar Museum I-II.*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004. (Csokonai Universitas Könyvtár); Szilágyi *Első folyóirataink: Uránia*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999. (Csokonai Universitas Könyvtár)

Az első korszak hagyományszemléletét a feltárandó irodalomtörténeti korpusz számbavételének és retrospektív leírásának szándéka uralja – ez többlépcsős folyamatként írható le: Kazinczy körének törekvései egyaránt irányultak egy historia litteraria megírására, valamint az egyes szerzők szövegeinek kiadására. Ide tartozónak tekinthetjük az egyes szerzők biográfiájának a megírását – amely az esetek többségében a szerzőről való alapvető információk összegyűjtésével, a szerző identitásának megteremtésével indul –, illetve a művek feltérképezését és szerzői biográfián belüli elhelyezését is. Az anyag rendszerezését a régiségek kiadása, illetve az alakuló irodalmi kánonba helyezése követi – saját esztétikai normáiknak megfelelően: például a Gyöngyösi-műveknek az 1795/96-os Dugonics kiadásig összesen ötvenkilenc kiadása lát napvilágot,¹⁴ míg Zrínyinek mindössze kettő.¹⁵

3.2. „Hazámnak hasznára lehessenek”

A korszak hagyományszemléletének szegmensei – Bod Péter *Magyar Athenása*, a bennük megjelenő toposzok, illetve az ingadozó Gyöngyösi-név – kísérő jelenségei a kor levélkorpuszának. Tudjuk, hogy Kazinczy Ráday Gedeonnal váltott leveleiben fogalmazódik meg először egy historia litteraria megalkotásának szándéka, mint ahogy azt is, hogy Kazinczy kultúrateremtő munkálataihoz is Ráday segítségét kéri.

Kazinczy irodalmi törekvéseinek kezdeteire, nézeteinek kialakulására formáló erővel hatott az idős Ráday Gedeonnal folytatott levelezése. Ráday ismerteti meg Zrínyi műveivel Kazinczyt – az első ítélet a Gyöngyösi–Zrínyi párhuzamról Ráday levelében olvasható, s Kazinczy későbbi leveleiben követni látszik a *mesternek* titulált Ráday véleményét. Ráday szerepét az irodalmi nyilvánosság formálásában, úgy véljük, nem kell különösen hangsúlyozni. A nyilvánosság megteremtését felvállaló folyóirataink szerkesztői Ráday személyiségét a lap sikerének zálogaként tekintik, s bár a társadalmi rangot elvileg felülírja a szellemi közösségi tudat, a lap szerkesztői – s főként Kazinczy – igyekeznek Rádayt rávenni neve vállalására a folyóirat hátsóoldalaiban belül.¹⁶ Ráday rangbéli – és nem csak – tekintélye oly erősnek bizonyul a levelezők közösségén belül, hogy Földi csak Ráday halála után mer nyíltan szembe szállni¹⁷ a Rádayt

¹⁴ Tizenegy alkalommal jelenik meg a *Márssal társalkodó Murányi Vénus*, a *Dédalus* és a *Porábul megéledett Phoenix*, 7 alkalommal az *Igaz barátságának és szíves szeretetnek tüköre*, hat alkalommal a *Csalárd Cupido* és a *Palinódia*, öt alkalommal az *Új életre hozott Chariclia* és mindössze kétszer a *Rózsakoszorú*. Gyöngyösi népszerűségének csökkenését jelzi, hogy a 19. században műveit mindössze 12 alkalommal adják ki, ezzel Zrínyi műveit 13 alkalommal rendezik sajtó alá. Az adatok Petrik Géza bibliográfiájából származnak.

¹⁵ *Symbolum Illustrissimi Domini Comitis Nicolai Zrínyi* címmel jelenik meg Zrínyinek a *Ne bántsá a magyart, vagy Török áfium ellen való orvosság* című munkája, H. n., 1705. Ugyanez a mű *Ne bántsá a magyart* címen jelenik meg Marosvásárhelyen, 1790-ben. Ez feltehetően a Rádayval levelező Kovásznai-Zilai közös kiadása. Kónyi János 1799-ben megjelent Zrínyi-átiratát nem tekintjük Zrínyi-kiadásnak, a rimes krónikává átirat eposz szövegével ugyanis Kónyi igen nagy szabadsággal bánik.

¹⁶ „Nagyságod közönségesen tiszteltt Neve Társaságunknak fényt, és következőképpen elő-menetelt, 's a' Literatúrának tekintetet és gyarapodást ád, ... kérem alázatosan: leg-alább a' *B. R. G.* nevezeteket hagyja-meg Nagyságod” KazLev I. 245–246.

¹⁷ „Ugyan Barátom, hogy vakíthatott meg annyira a' boldog emlékü Gróf Ráday díbdáb sánta verseivel némellykötöket, és hogy ronthatta úgy el füleiteket, hogy hidjetez az ő hitván, fundamentom nélkül való Reguláinak, mellyekben ő is Losonczy István hajdani Körösi Rectortól megszalattott....Az öreg Gróf Rádaynak eltűrtük az életében, mert öreg, mert Báró, mert Gróf volt, 's kívántuk, hogy dolgozzon, a' mint tud; és senki nem merte megkedvetleníteni, 's kár is lett volna; de érdemel e a' hiba követőket? Még Homér, 's még Virgil sem a' hibáiban. – Már meg holt: 's a' még is hízkeljedünk e hát neki? Nem ideje e, hogy az igazat igaznak mondjuk, 's a' hibát hibának? – Én ezt ugyan Tenéked tsak sugva mondom és tartsd magadban; hogy én soha egy Versét sem szerettem az öreg Rádaynak, és többet nyert volna Poesisünk, ha ő nem írt volna, mint hogy írt, mert tovább kell Poétai reguláinknak megállítással küszködni.” KazLev II. 304.

mindig etalonként kezelő Kazinczyval – a különböző előfeltevés-rendszereken alapuló irodalomszemléletet képviselő Földi, elkülönülő véleményével, pedig tovább mélyíti a köztük lévő ellentétet.

Nem túlzás talán azt állítani, hogy Kazinczy irodalmi nézeteinek alakulásában Ráday szerepe meghatározó – Kazinczy első korszakának „mestere” és „bírálója”, aki nemcsak Kazinczy műveiről mond ítéletet, hanem aktívan részt vesz az alakuló folyóiratok szerkesztésében is. Levélváltásuk során Ráday adatokat közöl Zrínyi műveiről, közli Kazinczyval a két költőelőd-del kapcsolatos véleményét – miközben maga is igyekszik megismertetni Zrínyi munkáival a magyar olvasóközönséget.¹⁸ Szükséges tehát az első perióduson belül elkülöníteni a Rádayval folytatott levelezés időszakát.

Kazinczy első Rádayhoz küldött levelét 1785. október 13-án írja: „Minekelőtte köz-hellyen jelenék-meg a Geszner Idylliumainak Magyar fordításával, szükségesnek látom, hogy megítélésre olly bírót válasszak, a’ ki hibáit érzékeny fülekkel s szemekkel érezze, és a’ ki azokat nékem egész szabadsággal tudtomra adja. Nagyságodonn kívül nem esmerek senkit, a’ ki kívánságomat teljesíthetné; valamint más részről nintsen senki, a’ kinek inkább kívánnám halani javallását, ’s innen eredett az a’ bátorságom, hogy azon Tudósításomnak, a’ melyet ezen fordításnak eleibe akarok tétetni, a’ Nagyságod nevét homlokára függesztettem”¹⁹ Ráday válaszában²⁰ elfogadja a mentor szerepét, módosító javaslatokat fűz Kazinczy fordításaihoz – válaszában hangneme, a Kazinczy-levélhez hasonlóan – dicsérő, magasztaló. Nem meglepő tehát, hogy Ráday méltatásának kézhez vétele után Kazinczy olyan legitimáló erőt tulajdonít Ráday véleményének, amellyel „erős bizodalommal jelenek meg Hazám előtt, mert Nagyságodnak javallásával bírok,” amely Kazinczy szemében „igaz érdem!”²¹

Az irodalomtörténeti hagyománnyal kapcsolatos levélváltásuk Spangár *Magyar Bibliothecájának* ismertetésével és Czvittingerével való összehasonlításával kezdődik.²² Az egyes szerzőkről való ismeretanyag összegyűjtésére is Rádayt kéri fel. Ezekben a levelekben olvashatjuk első tételes megfogalmazását az irodalomtörténeti hagyomány feltárására irányuló törekvéseinek: „Engemet leg-inkább interessál a’ Magyar Poetákról el-kezdettt jegyzés” – írja Rádaynak, majd segítségét kéri nemcsak az anyaggyűjtésben, hanem ismereteinek kiegészítésében is: „mert abban annyira járatlan vagyok, hogy még nevekről se esmérem a’ régebbieket.”²³ Ugyancsak Rádayt tartja egyedül alkalmasnak egy historia litteraria megírására, érvrendszerében ugyanazokat az argumentumokat használja, mint amelyeket Ráday mentorságra való felszólításakor említettünk: „senkitől sem várhat ez iránt tökéletesebb tanítást a’ Haza,

¹⁸ Zrínyi-átírat a *Magyar Museumban* jelenik meg, nevét csak ezen átírás alatt vállalja: „Lészen az az Gróff Zrínyi Miklósnak Szigeti veszedelme első részének kötetlen Beszédre való fordítása. Az Museumnak több Negyedgyeiben, még több már kész részis meg fogom ezen fordításomnak küldeni, vagy pedig az egész fordítást apródonként belé iktatni. Ezt pedig mind a tulajdon magam neve alatt. Tsak ezt a kettőt kérem ki én is az Uraktól, hogy az hol magam nevét fel tenni nem kívánom, azt l-o: hagyják szabadságomra. ... És így ... az Anacreonból való forittásim ... A. J. jegy alatt.” KazLev I. 278.. Nevének, illetve a választott álnevek használatáról lásd még KazLev I. 254, II. 22.

¹⁹ KazLev I. 77.

²⁰ KazLev I. 86–88.

²¹ Ráday szerepének fontosságát több tényező is jelzi: Ráday leveleit Kazinczy rövid kivonatokkal látja el, amelyekben a levél főbb tematikáit sorolja fel. A kivonatokhoz Kazinczy sok esetben hozzáfűzi a maga véleményét is. Ugyancsak a bírálóval szembeni alázatról tudósít 1788. június 21-én kelt, Rádaynak címzett levele is: „Ó segítsen Nagyságod igyekezetimben, mutassa ki hibáimat, fogyatkozásaimat, igazítson helyre, ’s neveljen bennem egy kedves hazafit. Nagyságod elébb száll nállamnál a’ sirba, de hágy maga után valakit, a’ki kövére könnyekkel áztatott koszorúkat függessen.” KazLev I. 192. Szobájába kifüggeszti Ráday arcképét, s erről nemcsak Rádayt tudósítja, hanem Batsányit és Szabó Dávidot is. KazLev I. 213.; KazLev I. 89.

²² KazLev I. 103.

²³ KazLev I. 213.

mint attól a' Fijától, a' ki azon felül hogy minden nemeiben a' Tudományoknak, nevezetesen a' Poezisnek leg-járatosabb, a' Magyar Iróknak alig esmert munkáit tudja is."²⁴ A Rádaynak kiosztott szerepek a későbbi évtizedek során fokozatosan Kazinczy szerepeivé alakulnak, s kultúrateremtő munkálataiban Kazinczy számára bírálójának kezdeti útmutatásai irányadónak tekinthetők.

Zrínyi és Gyöngyösi neve főként a különböző kiadások kapcsán merül fel – Ráday küldi el Zrínyi műveit Kazinczynek,²⁵ javasolja Zrínyi műveinek tüzetes átolvasását,²⁶ ad útmutatást Zrínyi helyes olvasásához,²⁷ értesíti Kazinczyt készülő tervéről, Zrínyi prózába ültetéséről, a készülő részekről, az átültetés során alkalmazott módszertani/fordítási elvekről,²⁸ Kazinczyval beszél meg az új, Kónyi-féle Zrínyi-kiadás kapcsán felmerülő problémákat is.²⁹ Gyöngyösi neve is a Kónyi-kiadás kapcsán, Zrínyi árnyékában bukkan fel először. Ráday szemléletének igen lényeges pontja, hogy Kónyi eljárását a korszakot uraló Gyöngyösi-hatással magyarázza: „alávaló Verseire nézveis ki-menthető volna Kónyi azért, hogy ő néki azokra a' mi hires Gyöngyösinek adott alkalmatosságot, akinekis szokása volt a' szókkal gyakran jádztani, és így szegény Kónyi ettül megsalátván, igen szépen tartotta ezen szóbeli játékjait; az minthogy többire nem tsak ő, hanem majd minden Poetáink, a' kik négy sorú 12. Syllabájú Verseiben írnak, Gyöngyösit inkább hibáiban, mintsem érdemes tökéletességeiben követik.”³⁰

Hogy a fentebb idézett Zrínyi-problémákról mi lehetett Kazinczy véleménye – minthogy válaszai nem maradtak ránk – a Ráday levelekből olvashatóak ki: „Örvendek rajta, hogy az „én” (kiemelés tőle D. Zs.) Zrinyim az Ur előtt is kedves; azt pedig köszönöm, hogy azon versetskéit, mellyekre Zrinyi alkalmatosságot adott, nekem meg küldeni méltóztatott, és az iránt való ítéletemet kérdezi.” Ráday elsősorban Zrínyi verselésével és annak olvasást befolyásoló jellegével foglalkozik. A „kádentziás” verselés szabályaitól nem egy esetben eltérő Zrínyi,

²⁴ KazLev II. 179.

²⁵ Zrínyi neve először az *Adriai Tengernek Syrenája* kapcsán bukkan fel. Feltehetően Kazinczy megkéri Rádayt, hogy vásárolja meg számára a művet – Ráday sokallja az árát, (6 pf. 50) s a könyvtárában lévő 1651-es másodpéldányt ajánlja fel Kazinczynek. KazLev I. 151. Ugyancsak Rádaytól kapja meg a Zrínyiász 1651-es kiadását is.

²⁶ Erről tanúskodik ugyanis Rádaynak az 1788. január 4-én kelt levele: „Irja az Ur, hogy Zrínyi olvasására az én ditséretemből vágy: nem tagadom én azt, hogy én ezt a Versszerzőt felette nagyra betsülöm, és majd minden Poetáinknak eleibe helyezem.” KazLev I. 158.

²⁷ „Ugy reményem, hogy edgyet fog ebben vélem érteni minden, valaki ezen eleve való itélettételektől meg szabadúlhatott, hogy 1-o: meg ne ütközzön a' Rhytmosokba, mert ezekre kevesebbet vigyázott Zrínyi, mintsem a' válogatott szókra, és az dolognak eleven kirajzolására; 2-o: Meg ne ütközzön abbanis az olvasó, hogy ő 12 Syllabájú Verseiben nem tartotta meg az hatodik Syllabán az Hemistichiumot mindenkor, hanem azt olykor az hetedik, sőt néha más Syllabákra is vitte által: Ugyanis úgy láttzik, hogy ő ezt nem hibából tselekedte, hanem szán szándékkal, részszerént, hogy az Verseiben nagyobb Varietas légyen, és így az Monotoniának el kerülése által, a' Versnek szépségeis nevedegyen. Tanátslanám azért, hogy az, ki Zrinyit olvassa, azt ne a' szokott Hemistichiumok szetént olvassa; eleinte ugyan még hozzá nem szokik, (eddig másként lévén szoktatva) tsudálatosnak fog láttzani ezen olvasás, de végtére szépséget fog benne találni” 1788. január 4-én KazLev I. 158.

²⁸ „Én az ő (Zrínyi) verseit magaméból seholis toldottam, sőt hathatós expressioit mindenütt igyekeztem szórol szóra meg tartani, e' szerént azért tsak akkor ment egyedül egy két szótska néhol hozzá, a' hol azt a' Numerus, vagysis a' kötetlen beszédnek harmóniája kívánta.” KazLev I. 293.

²⁹ KazLev XIII. 134–135.

³⁰ Az idézett passzus igen tanulságos lehet a Gyöngyösi-név ingadozásának kérdésében. Váczy János, a Kazinczy-kötet sajtó alá rendezője ugyanis a kötet névmutatójában csak Gyöngyösi János nevét említi – Gyöngyösi István neve nem szerepel a kötetben. A fentebbi idézet a „mi hires Gyöngyösink” utalását is Gyöngyösi János neve alá sorolja. Nézetünk szerint az idézet nem a tordai leoninus versfaragóra, hanem a Vice-Alispán Gyöngyösire utal. Noha a leoninus mint versforma igen elterjedt volt a korban, jelen esetben a Vice Alispán négysoros, 12 szótagos verselésének hatásáról van szó, s nem a leoninus-formát népszerűsítő Gyöngyösi Jánosról. Erre utalhat az is, hogy Ráday nem verslábát, hanem szótagot említ. Gyöngyösi verselése, illetve szóbeli terjengőssége Kazinczy levelezésében gyakran előfordul – épp a Gyöngyösi-hatás két fontos szegumentumaként. KazLev I. 158.

Ráday szerint, épp a variatív szótagkezelés miatt érdemli ki az olvasók figyelmét – s ez egyben Zrínyi legnagyobb érdeme is.

Kiadástörténeti törekvéseik Kónyi János Zrínyi-kiadása kapcsán fogalmazódnak meg. Tudjuk, hogy Kazinczyt 1803-tól foglalkoztatja Zrínyi műveinek kiadása, mely azonban csak 1817-ben kerül sajtó alá, s amelyet Csokonai és Döbrentei kiadástervezete előz meg.³¹ Zrínyi neve tehát a Rádayval folytatott levelezésben igen gyakorinak mondható. Gyöngyösiről ellenben igen kevés szó esik levélváltásukban, öt év alatt – 1785–1790. között – mindössze egyszer említi Ráday Gyöngyösi nevét – amelyről talán feltételezhető, hogy a 17. századi Gyöngyösiről van szó – Kazinczy ellenben egyszer sem. Beszélgetésük előterébe akkor kerül Gyöngyösi neve, amikor Ráday ifjúkori munkásságáról nyilatkozik: az *Orpheus*ba szánt ifjúkori munkáit saját neve alatt engedi megjelenni, igaz, átdolgozott formában: „de a’ jobbitás leg inkább sok verseknek ki hagyásából állott” – írja Kazinczynak.³² Bizonyos passzusok kihagyását pedig azért tartja szükségesnek – vallja meg Ráday némi szabadkozással – mert „ifju koromban énis igen *Gyöngyösianus* voltam, ’s azt gondoltam, hogy a’ verseknek szépsége főbkképpen a’ bővségből, és valamely dolognak hosszabb le írásából áll; de hogy ebből már akkoris ki fárattam, ki tettzik ezen verseimnek hirtelen való és még nem reményl bé zárásából ... hármhat négyet közülük meg tartottam mint Vers miveimnek *első ’sengéjét*.”³³ Hasonló hangnemben ír Ráday Gyöngyösiről Póts András versei kapcsán is – a Gyöngyösi-követő Póts hibája ugyanaz, amit a saját ifjúkori verseinek jellemzésekor is hangsúlyoz – Gyöngyösi 18. századi káros hatását a szükségtelen digressziók eltanulásában/követésében látja. Mindazonáltal ez az első passzus levelezésükben, amikor Ráday érdemeket is tulajdonít Gyöngyösinek: művei „elevenség”, „nyájassága” és „verseinek hármóniája” a Gyöngyösi-univerzum pozitívumai közé tartozik, s a Gyöngyösi-követők – Ráday szerint – a gömöri alispánnak főként hibáiból, és nem érdemeiből tanulnak.³⁴

Ráday magyar verselésről, illetve Gyöngyösi rontó hatásáról kialakított szemlélete Kazinczy későbbi leveleinek is tárgya. A normatív, rendszerező literatúrafogalom kialakítása a magyar versrendszeren belüli rendteremtést is feltételezi – a „kádentziás” verselés mint ennek egyik típusa jelenik meg, képviselői/művelői között – a Ráday által is verseléséért méltatott – Zrínyi szerepel első helyen. A verseléséért, „nyájasságáért” figyelemre méltó, de terjengősségéért elmarasztalt Gyöngyösi-kép Kazinczy későbbi nézeteiben Ovidius elmarasztalásával egészül ki – a digressziók alkalmazásakor Ovidiust szem előtt tartó „fecsegő” Gyöngyösi éppúgy a hibákat tanulja el az antik elődöktől, mint a XVIII. századi költők Gyöngyösitől.

A mester–tanítvány viszony kirajzolódása mellett nem mellékes tényező Kazinczy én-reprezentációjában a nagyra hivatottság vágya, amelyet a közösség-szervezésben, irodalomformálásban vállalni készült szereptudat is erősít. Ráday elismerése, segítőkészsége csak megerősíti Kazinczy küldetéstudatát. Hagyományfeltáró munkálatainak helyes irányát Ráday azonos előfeltevés-rendszeren alakuló hagyományszemlélete is legitimálja – levélváltásuk Zrínyi és Gyöngyösi-passzusai nagyrészt azonos véleményről tanúskodnak. Ráday hagyományszemlélete ugyanakkor a kortársakkal folytatott levélkorpusz tükrében árnyalható. Elgondolkodtató

³¹ A Hazai és Külföldi Tudósítások 1816 augusztusában számolnak be a könyv megjelenéséről, Döbrentei pedig 1816 novemberében értesíti Kazinczyt, még mielőtt Kazinczy kézhez kapta volna a kiadást, hogy olvasta kiadását, s hogy „mi egymáshoz egyenesek szoktunk lenni, megsérteni nem akarás nélkül írom hát, hogy az én, ’s a’ mi szegény Patakyunk által kicsinált planum szerint a’ mi kiadásunk jobb lett volna.” KazLev XIII.441

³² KazLev II. 48.

³³ KazLev II. 48.

³⁴ KazLev II. 228.

az idős mester szabadkozása ifjúkori, „gyöngyösiánus”-nak titulált művei miatt – de Gyöngyösiről való hallgatása Kazinczy fokozottabb Zrínyi-érdeklődésének függvénye is lehet.

Ráday azonban nem említi a levelezésükkel párhuzamosan folyó Gyöngyösi-kiadástervezetét, s nem számol be a marosvásárhelyiek Zrínyi-kiadásáról sem. Az 1810-es évekig azonban Kazinczy levelei arról tanúskodnak, hogy fokozott figyelemmel kíséri levelezőpartnereinek a Zrínyi-kiadásra és más irodalmi régiségek kiadására irányuló törekvéseiket, a prozódiai vita kapcsán pedig nemcsak a szállóigévé vált negatív ítéletét hangoztatja Gyöngyösivel kapcsolatosan,³⁵ de elismeri érdemeit a magyar verselés tekintetében is.

3.3. „Zrínyi Miklóst és Gyöngyösit legfőbb két magyar poétának tartom”

A fentebb vázolt levélváltás több szempontból is elgondolkodtató. A Zrínyit méltató laudációk mellett a szűkszavú Gyöngyösi-passzusok – Ráday munkásságának ismeretében – megannyi kérdőjelet hagynak maguk után. A korszak kiadványait figyelemmel kísérő Kazinczy és Ráday egyszer sem értesülnek/ítenek a levelezésük ideje alatt megjelenő Gyöngyösi-kiadásokról. Pedig levelezésük hét éve alatt öt Gyöngyösi-kiadás lát napvilágot.³⁶ Igen figyelemreméltó, hogy Ráday nem közli Kazinczyval, hogy a Marosvásárhelyen élő Zilai Sámuel és Kovásznai Sándor az ő megbízásából egy Gyöngyösi-kiadás előmunkálatain dolgozik. Zilai első, ezirányú levele 1787-ben íródik, a munkálatokat az 1788–90-es években Kovásznai veszi át – és Ráday haláláig tizenhét levélben számolnak be a munka fázisairól. Ráday polemizál Kovásznaival az egyes Gyöngyösi-művek szerzőségéről, s leveleiben nyoma sincs azoknak az elmarasztaló hangvételű kritikáknak, amelyeket fentebb a Kazinczynak küldött leveleiből idéztünk. Hallgatása azért is érdekes, mert a levelekből úgy tűnik, Kazinczy a Dugonics-kiadás után ismerkedik meg Gyöngyösi műveivel – határozott ítéletet csak az 1796-os év után fogalmaz meg Gyöngyösivel kapcsolatosan, s nyelvújítási törekvéseihez is ekkor fedezi fel Gyöngyösit.

Tudjuk, hogy a *Magyar Museum* megjelenését méltató, a folyóiratról nyilatkozó erdélyiek véleményét Ráday tollából ismeri meg Kazinczy.³⁷ Ráday Kazinczyhoz írott levelében csatolja ugyanis a hozzá érkező – s ma már csak a Kazinczyhoz írott levelekből ismert – méltatásokat. A folyóiratról nyilatkozók között az egyik leghosszabb az a levél, amely a marosvásárhelyi kollégium tanáráról, Zilai Sámuelről származik.

³⁵ Híressé vált ítéletét Szentgyörgynek fogalmazza meg: „Azt kérded, Vice Ispán Gyöngyösinek miért nem adtam virágot? Mert rettegtem, hogy haragom igazságtalaná teszen éránta. Foly verse; miden érdeme es. Becsülném ezt; de ő rontotta-el a’ magyarok ízlését. Azolta minden csak könnyen ír, ’s nem igyekszik jót és szépet írni. Zrínyi nem folyt így, de jól írt. Egy Episztolámban, mellyért némelly lakosa ’s fija Debreczennek haragudni fog, én egy fiatal poétával ezt a’ két stophát mondatom: Hogy Pázmány magyarul alkalmasint tuda,/tekintsd hol született, ’s többé nem lesz csuda./Szülte volna Eger, Pécs, Soprony, Győr, Buda,/Ugy szöllana, mint szöll síp mellett a’ duda.//De mivel az a’ táj szülte nemzetünknek/melly szüz birtokában vagon szép nyelvünknek,/'S fel nem vette rongyát írhas zsellérünknek:/Nagy méltán tarthatjuk egyik fő díszünknek. Ládd, édes barátom, nem a’ nem tudáson, hanem a’ nem akaráson múl, hogy én is így nem versificálok. Mentsen-meg engem az illy sületlenségétől Apolló. Könnyű dolog így versificálni.” KazLev VIII. 455.

³⁶ 1785-ben Budán Landerernél a *Florentina*, 1789-ben a *Palinódia* szintén Landerernél és Nagyszombatban a *Rózsakoszorú*, és 1792-ben a pozsonyi Languttinál a *Cuma városában építettett Dédalus temploma*.

³⁷ Ráday 1790 február 24-én Kazinczynak írt leveléhez csatol egy *Némelly Erdélyi Tudósoknak Itiletei a’ Magyar Museum darabjairól* című kéziratot, amelyben szemelvényekben közli a hozzá beérkezett levelek *Museumra* vonatkozó passzusait. A méltatásokat Aranka, Zilai Sámuel és Benkő Ferenc leveleiből szemlézi. KazLev II. 43–44. Zilai 1788. október 12-én írt levelében közli Rádayval a *Museum* erdélyi olvasótáborának véleményét a folyóirat fogadtatásáról és megjelent számáról. *Zilai Sámuel levele Gróf Ráday Gedeonhoz*. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, VIII. 2890. A továbbiakban RLt

Ráday először Szerencsi Nagy Istvánnal, majd a marosvásárhelyiekkel veszi fel a kapcsolatot Gyöngyösi munkáinak kiadástervezetéről. Zilai az idős Kovásznai segítőjeként tűnik fel a levelezésben, majd Kovásznai halála után ő veszi kezébe a kiadás nehézségeit. A tervezett kiadást, mint tudjuk, nem sikerül véghezvinniük – Dugonics kétkötetes Gyöngyösi-kiadása három évvel a Zilai–Ráday-levélváltás után jelenik meg, s az előzetes kutatások eredményeit figyelmen kívül hagyja.

Kazinczy leveleiből kitűnik, tudomása van a két marosvásárhelyi tanár létezéséről és irodalmi munkásságáról,³⁸ arról azonban, hogy tudott volna Ráday Gyöngyösi-kiadástervezetéről, nem találunk nyomokat a levelezésben.

Igen elgondolkodtató a Gyöngyösi-kiadás tervezetének kérdése is. Kocziány László Kovásznai-gyűjteményében Ráday levelére hivatkozva állítja: Ráday 1787-ben levélben keresi fel Kovásznait Gyöngyösi műveinek ötletével – s Ráday művelődésszervező szerepének fontosságát látja abban a tényben, hogy Rádaynak sikerül felkutatnia a Gyöngyösi-kiadásra alkalmasnak vélt Kovásznait. Kovásznai leveleiben is³⁹ csak azt említi, hogy Ráday levélben kéri fel Gyöngyösi műveinek kiadására. Mást mond azonban a kérdéstről Zilai Sámuel levele – mely szerint Rádaynak az ő segítségével sikerült Kovásznaira rábukkannia, s főként, hogy ő keresi fel Rádayt a Gyöngyösi-kiadás tervezetével.⁴⁰

Ráday Kovásznaival folytatott levelezése a Kazinczyval váltott eszmecserekhöz hasonlatos – lényeges különbség a Zrínyi-Gyöngyösi nevek előfordulásának fordított arányú szereplése. Figyelmezteti Kovásznait a Gyöngyösi-szövegek szétírt változataira, hangsúlyozza a különböző kiadások összehasonlításának fontosságát. Ugyanebben a levelében Zrínyiről is tudósít – a levél 1788. júliusában íródik, Kazinczynak ugyanazon év januárjában foglalja össze Zrínyi verseléséről kialakított nézeteit. A két levél Zrínyit méltató passzusai részben azonosak: Ráday Kovásznainak írt levele is kitér Zrínyi verselésére és olvasásának módjára.⁴¹ A két irodalmi előd neve azonban egymással egyenrangúként tűnik fel, levelének végén pedig ezt olvashatjuk: „PS. Minthogy és Zrínyi Miklóst és Gyöngyösit „legfőbb két magyar poétának tartom”, nem állhatom meg, hogy itt le ne írjam minémű monumentumot kívánok mind az kettőnek emelni, úgymint az elsőnek I-ső monumentum: Gróf Zrínyi Miklósnak Márs és az Múzsák emelték./

³⁸ Ráday 1788 március 1-én kelt levelében a *Museum* erdélyi terjesztése kapcsán említi meg Kazinczynak Zilait. Ráday ugyanis elküldi a *Museum* Bevezetését Zilainak azzal a céllal, hogy próbálja a folyóiratra előfizetőket szerezni. Zilai ezután tudósítja Rádayt - annak kérésére – a *Museum* fogadtatásáról. *KazLev* I. 295. Egy 1789. július 7-én Arankának írt levelét Kazinczy ekként fejezi be: „Élj boldog napokat és tiszteld Prof Zilay Urat” *KazLev* I. 464.

³⁹ *RLt* 1789. VIII. 1197.

⁴⁰ Feltehetően tehát Ráday Zilaitól értesül Kovásznairól, Zilai levele ugyanis 1787. november 28-án íródik, míg a Kovásznaié 1789. július 8-án. „Octobernek elsőbb napjaiban udvarolván Pesten Méltóságos L. B. Úr nagyságodnak jelenttem vala a Gyöngyösi munkái iránt való gondolatomat” – kezdi Zilai levelét, s a kezdeti első szám egyes személyű formulát („Most újra bátorkodtam Nagyságodnak instálni, méltóztassék az én reá-ügyelemre ajánlani. Abban bizonyos lehet Nagyságod, hogy idegen helyt sehol annak úgy utánna nem látnak mint én.”) a levél közepén már többes számban használja („Betűkkel-is újjakkal nyomtattatnók. Egy szóval, minden részben érdeme szerint bánnánk véle... Igaz ugyan, hogy meszsze vagyunk Pesttől, de addig nem fognánk hozzá a munkához, míg a szükségesekről nem correspondeálnánk ’s mindenek iránt Nagyságod’ parantsolatját vehetnők És így a meszsze létel leg-kissebben sem hátráltatna dolgunkban. Serényen-is hozzá-látánk, hogy annál hamarébb szolgálhatnánk a Közönségnek.”) *RLt* VIII. 2888.

⁴¹ „Gyöngyösinek ugyan somábbak és elaboráltabbak a versei, válogatottabbak a cadentziái, de az dolgok sensusához és értelméhez képest semmivel sem válogatottabbak a szavai a Zrínyiénél, sőt ebben ötlet Zrínyi feljül haladja, hogy az retteneteket rettentő szókkal, az szellemetesebbeket pedig ahhoz alkalmaztatott hangzással tudja előadni. Hibának tartják némelyek Zrínyiiben azt is, hogy verseiben az hemistichiumot nem mindenkor az hatodik syllabában tészí, de ő azt az olaszokat követve szantszándékkal cselekedte, és azki egyszer Zrínyi olvasásához szokott, nem botránkozik meg benne, ha az comma szerént olvassa, sőt emellett szépséget is talál abban. Hogy azáltal Zrínyi (melyet az mindenkor egyenlő hemistichium szokott okozni) a monotoniát elkerülte.” Ráday–Kovácsnainak 1788. július 8. In: r. KOCZIÁNY László, 1970, 191.

Mint Zrínit Zríni, Hectort úgy festi Homerus/S Goffrédot szebben alig rajzolta le Tasso. II-dik epitaphium: Gyöngyösi Istvánnak/Vénus és az Gratiák/alkották./ Gyöngyösi pennáját vezeték keze közt maga Vénus/S nyájjal hintegeték az három kellemetesség.”⁴²

Kovácsnainak és Zilainak Ráday Gedeonnal való levelezése, a bennük megkonstruált Gyöngyösi-kép szoros kapcsolódást mutat a korabeli historia litterariák tartalmi és szerkezeti felépítésével – a levelek a Gyöngyösi-biográfia kérdéses pontjainak a részletes ismertetésével indulnak, megpróbálják a Gyöngyösi-életművet a biográfia keretei közé helyezve – annak létokaként – értelmezni.

Kovácsnai válaszlevelében Kazinczyéhoz hasonló magatartással találkozunk: mentornak, irányítónak jelöli meg Rádayt – igaz, Kovácsnai hivatástudata jóval szerényebb hangnemben fogalmazódik, s a magyar nyelv/kultúra fejlesztésének korabeli programját ismétli: „Ha engem Isten éltet, én minden tehetségemet arra fordítom, hogy Nemzetünk nyelvén irt ily drága munkának világosítására valamit csinálhassak.”⁴³

3.4. „A’ Gömöri Gyöngyösi azt vallja Praefatiójában, hogy ő szókat csinált”

Kazinczy kánonteremtő törekvései, mint láttuk, Ráday hatásának jegyebek indulnak. Az indulás kezdetének én-reprezentációját a mester-tanítvány viszony rendszerében írható körül. Ráday halála, majd Kazinczy börtönvevei azonban átírják Kazinczy fentebbi identitását – az irodalmi nyilvánosság megeremtésében játszott szerepével Kazinczy fokozatosan átveszi a mesternek tulajdonított kultúrateremtő, kultúraformáló szerepet. Mezei Márta Kazinczy vezérszerepének identitásváltását egy olyan önkép megkonstruálásának kísérletében tételezi, „aki egyéni, erkölcsi világában is átéli az ideálok és a lehetőségek ellentéteit, a megvalósítás kilátástalan, csüggesztő erőfeszítéseit, olykor kudarcait. A problematikus, a helyét kereső én reprezentációjában fontos szerepe lesz Kazinczy megerősödött tolerancia-elvének.”⁴⁴ Az irodalmi viták összütésében formálódó én-reprezentáció egyik szegmensét az irodalmi hagyománnyal szembeni magatartásmodellek képezik.

A historia litteraria megalkotására, a szerzői nevek tisztázására, köztudatban való működésükre, olvasótáborukra irányuló törekvései a fentebbiek tükrében értelmezhetőek. Nem azt állítjuk, hogy Kazinczy nézetei Ráday fentebb vázolt kettős hagyományszemlélete ismeretében másként alakultak volna, csupán csak jelezni kívántuk a korszak hagyományképének komplex jellegét, illetve azt, hogy Ráday Kazinczyval közölt nézetei meghatározó jellegűnek tekinthetők Kazinczy indulásában. Kazinczy nézeteinek alakulástörténete ugyanis igazolni látszik a fentebbi kép polarizáltságát, a különböző irodalmi beszédmódok diszkurzív jellegét – s hogy Kazinczy hallgatása Gyöngyösinek az irodalmi hagyományból, irodalmi kánonból való kirekesztéséhez vezetett.

Zrínyi-kiadása kapcsán Kazinczy a Ráday-tanítás mentén foglalja össze újra Gyöngyösiről és Zrínyiről vallott nézeteit. Mint láttuk, Rádayval való levelezése nélkülözi a határozott véleményformálást a két költőelődéről, Ráday válaszlevelei, illetve Kazinczy kisszámú Gyöngyösi-méltatása azonban meggyőznek arról, hogy a Zrínyi–Gyöngyösi ellentétet Kazinczy a korszak két fő hagyományszemléletének szimbólumaként tételezi – jelesül a maradibbnak, konzerva-

⁴² KOCZIÁNY László, *i. m.* 190–194.

⁴³ RKt, VIII. 1200.

⁴⁴ MEZEI Márta, 1994. 89.

tívnak tételezett – elsősorban magyarnyelvűségért tisztelt Gyöngyösi-hagyományt szemben egy modernebb szemléletű hagyománykonceptióval.⁴⁵

Mindazonáltal úgy véljük, hogy bár Kazinczy nem értesült a Ráday-Kovácsnai levélváltásról, annak vitás pontjai a korszak irodalmi beszédmódjában napirenden vannak. A Bod által említett, Gyöngyösit méltató toposzrendszer, valamint Gyöngyösinek „a’ vers írásban” való kimagasló jártassága, amelyről Ráday és Kovácsnai is értekezik, Kazinczy irodalmi nézeteiben is helyet kapnak – immár szintetizáló és átminősítő jelleggel. Kazinczy ugyanis nemcsak a Bod-féle irodalomtörténeti koncepciót véli kiegészítendőnek,⁴⁶ a Gyöngyösi–Zrínyi párhuzamot hierarchikus viszonyá átértékelve építi be kánonteremtő törekvéseibe.

Kazinczynak az 1810-es évektől kezdődően jelenik meg leveleiben az ovidiusi jelző. Ítéletében azonban – a vergiliusi hatással ellentétben – már nem a Bod-féle laudatív értelemben szerepel. Kazinczy klasszicizáló törekvésinek jegyében Ovidiust Horatius és Vergilius ellenében tételezi, s Ovidius, Gyöngyösihez hasonlóan a negatív előd szerepét kapja: „Elrontotta ízlésünket a’ Murányi Vénusch’ Irója a’ maga kedves fecsegésével, és az hogy iskoláinkban nem emelkedünk a Virgil és Horátz megértéséhez, hanem annak a’ nyavalyás skávlel fityogónak Tristiájín állapodunk-meg!” – utal Ovidiusra Wesselényi Miklósnak küldött levelében 1814. december 25-én.⁴⁷ A Gyöngyösi–Ovidius negatív párhuzam későbbi leveleiben is gyakran feltűnik – véleményének igazolására világirodalmi példákat sorakozott fel, köztük Mitscherlich Ovidius-előszavára: „Ovidot a *Bugyogással* vádolja ’s azt mondja, hogy ez neki *vétke* ugyan, de az ifjak legalább azt tanulhatják belőle, mint kell *variálniok*. Azt tartja tehát egyg olyan ember is mint Mitscherlich, sőt a’ mentség azt mutatja, hogy mások is ezzel vádolják; ’ Ovid elrontá a’ mi Epicusunkat Gyöngyösit, mint Seneca ugyan-ezen *vétke* által sok Predicálónkat.”⁴⁸

A Bod Péter és Kovácsnaiék által is magasztalt Gyöngyösi-verselés Kazinczy irodalmi normáinak is szerves részét képezi. 1802-ben Virág Benedeknek foglalja össze a magyar verselés ismérveit, megemlítve köztük a „Gyöngyösi ’s Zrínyi módja szerint, – *csak kadentziákra*” épülő verselési módot.⁴⁹ A Virágnak kifejtett nézetekben a „kudentziás” verseléshez nem fűz különösebb magyarázatokat, hanem azokat a magyar verselési formák történetébe tartozónak ítéli. 1807-ben azonban már a Gyöngyösi-verseléssel kapcsolatosan is határozott véleménnyel rendelkezik – s bár a „kudentziás verselésről” azt tartja, hogy „könnyebb neme a’ verselésnek nincs,” az ezen strófákban alkotó szerzőket nem fosztja meg az irodalmi babéroktól: „’s látni, hogy ha valamely költeménynek csak egy sora hozatik-elő, abstrahálván a’ szóknak poetai öszvefűzésektől, egyedül a’ Caesura támaszthatja alá azt a’ gyanút, hogy az előhozott mondás talán ugyan vers akar lenni. De minekutánna Zrini Miklós, és ő utánna Gyöngyösi István, az elmúlt századnak utolsó negyedében pedig Faludy Ferencz, Bessenyei György és Barcsai Ábrahám, a’ Palatinus Ányos, Generális és Abaúji Főispán Bárá Orczy Lőrincz, Gróf Ráday Gedeon ... versificatióknak ezt a’ két nemét nem tartották érdemtelennek, hogy rajta örökké-élendő költeményeket költsenek... véghetetlenül finnyásoknak (fastidious) kellene lennünk, ha ennek zengésében gyönyörűséget nem találánk.” Igen figyelemre méltó, hogy a felsorolt irodalmi elődök közül csak Gyöngyösi és Zrínyi neve mellé fűz kritikiai hagvételű, a szerzői életmű méltatására, kanonizálására vonatkozó megjegyzést: „Az első rendbeli versnem ugyan

⁴⁵ MEZEI Márta, 1998. 98.

⁴⁶ Dessewffy többször felszólítja Kazinczyt egy magyar nyelvű historia litteraria megírására, mivel szerinte Bod könyve: „nagyon rövid, és kitetszik belőle századja’ izetlenségé” KazLev XV. 408.

⁴⁷ KazLev XII. 276.

⁴⁸ KazLev XVIII. 146.

⁴⁹ KazLev II/467

régen ismeretes vala már a' Zriniás Irója ideje előtt: de ezen a' Régiek közzül ő dicsőítette-meg magát, minden bizonnal méltóbb a' szent koszorúra, mint a' szerencsés erű (der leicht hinfließende)⁵⁰ Gyöngyösi István.”⁵¹ Gyöngyösi verselésének megítélése többszörösen negatív töltetű. A magyar versrendszeren belül ugyan kijelöli helyét, hiszen azok csoportjához tartozik, akiknek munkásságát Kazinczy elismeri –Ráday és Zrínyi –, de nem tekinti Gyöngyösit Zrínyihez méltó társnak. A Zrínyi-kortárs Gyöngyösi elmarasztalt verselése nemcsak Kazinczy normatív rendszerében fogalmazódik meg. 1814-ben, Lácza Szabó Józsefnek a magyar verselési normákról írva saját nézeteinek alátámasztásaként maga is verset ír Gyöngyösi verselését követve: „Én a Vítkovichhoz írt epistolába két strófát szőttem; az első akarva nevetséges a maga csuda, tuda, Buda, dudu rímjeivel.”⁵²

Gyöngyösi-értékelésében azonban másfajta hangnemet üt meg akkor, amikor a neológusvitához az irodalmi elődök műveiből gyűjt érveket. A fentebbi levél folytatásaként már Gyöngyösi – és általa önmaga – szerepét hangsúlyozza: „de a másik olyan, hogy azt az ur által magasztalt, és nem ok nélkül, de nem a könnyen folyás, hanem a szép nyelv s poétai dikciók s neologismisok miatt, magasztalhatott Gyöngyösi sem fogná szégyelhetni; s a ki azt írta, azt gyaníthatja maga felől, hogy tőle több is kitel olyan. De az készebb semmit sem írni mint stórárt írni, noha jambusait sok olvasó versnek sem igen ismeri.”⁵³ Kazinczy Gyöngyösi-képe tehát akkor módosul valamelyest, amikor az irodalmi előd kritikái megítélése találkozik Kazinczy normatívnak ítélt szempontjaival. Kazinczy a nyelvújítási harcok során kialakított nyelvgazdagítás-normái igazolására kitűnő forrásnak bizonyultak Gyöngyösi retorikai-poétikai nézetei is.⁵⁴ Gyöngyösi-ítélete azonban nem az irodalmi előd műveinek, hanem Kazinczy nézeteinek legitimizálására irányultak.⁵⁵ A művek művészi/irodalmi színvonala továbbra sem kerül terítékre – a műfajelméleti vitáinak is csak csíráját tartalmazzák a levelek. Gyöngyösiről alkotott nézetei – a Faludi-recepciójához hasonlóan⁵⁶ – irodalmi vitáinak függvényében módosul, de ez nem fordítja vissza lényegesen Gyöngyösi XIX. századi recepcióját. Mindössze Kazinczynak arról a felismeréséről van szó, amely az irodalmi régiségek gyűjtésében és feltárásában is irányadó volt – a régiséget nem pusztán régisége miatt tekinti értéknek, hanem forrásként használja nyelvújítási vitáinak argumentumaihoz: „minden jobb Íróink Neologusok voltak, 's ilyen Zrínyi, Pázmány, Káldi Gyöngyösi, Szabó Dávid, Révai, Verseghy, Kisfaludy.”⁵⁷ Az irodalmi elődök nyelvszemlélete, a műveikben használt irodalmi fordulatok felhasználása és követése Gyöngyösi műveinek fokozottabb előtérbe kerülését jelenti. Mindez azonban a forrásként használt szerzőket nem emeli „irányt meghatározó jelentőségűnek.” Mezei hangsúlyozza – Kazinczy irodalmi elődök iránti érdeklődése, műveik, nyelvi eredményeik hasznosíthatósága a nyelvújítási harc során csak kiegészítő funkcióval bírnak, de elhatárolódik attól, hogy az irodalmi elődök irányadó funkciót kapjanak: „Ez az elhatárolódás Kazinczynál egyértelmű és széles kört átfogóan általánosított: a régiek (valamint követőik) és a modernek értékének elvá-

⁵⁰ könnyen beléfolyó

⁵¹ KazLev II. 545.

⁵² KazLev XI. 349–350.

⁵³ KazLev XI. 349–350.

⁵⁴ „'s a' Gömöri Gyöngyösi azt vallja Praefatiójában, hogy ő szókat csinált” – írja Kis Jánosnak. KazLev XII. 139. Dessewffynek írt levelében Gyöngyösi nyelvújításra vonatkozó passzusaihoz magyarázatot fűz: „Értsed ezt az időkhöz képest, mert neki nem volt semmi Philológia 's Metaphysicai ismérte.” KazLev XII. 201.

⁵⁵ Az önlegitimáló szerepre jó példa Költseyhez írt levele: „Mi tudjuk, hogy nekünk igazunk van, s hogy az van, mutatja Illyés, Zrini, Szenczi Molnár, Gyöngyösi István s még a debreczeni énekes könyv által is a *nyelv természete*.” KazLev XII. 518.

⁵⁶ MEZEI Márta, 2005, 405.

⁵⁷ KazLev XIV.223.

lasztását jelenti, az utóbbiak programmá emelésének hangsúlyozásával.”⁵⁸ A különböző irodalmi beszédmódokban kitüntetett Gyöngyösi- és Zrínyi-diskurzus az irodalmi hagyományról kialakított – eltérő – viszonyulásmódokra világít rá. A Batsányi, majd Horváth Ádám által védelmezett Gyöngyösi-recepció „a virulens hagyományok megújításában,” egy zárt hagyományrendszer keretei között⁵⁹ érhető tetten, amelyben az irodalmi hagyomány nem kérdőjeleződik meg, s amelyben az élő költői hagyomány megtestesítői az előző korszak nemzedéke volt. Míg a vergiliusi jelzővel társított, Zrínyi által képviseltetett hagyományos szemléletet a hagyománnyal való szakítás és hagyományteremtés határozta meg. Lényeges jegye ugyanakkor a jelzett hagyományos szemléleteknek, hogy a vitapartnerek a Kazinczy-levelezés indulásakor még azonos előfeltevés-rendszerrel indultak: az irodalmi nyilvánosság, a kultúraformálás időszaka azonban az egykoron azonos nézőpontú levelezőtársak literatúra- és barátságfogalmára is döntő befolyással volt. Gyöngyösi legfőbb védelmezője – Batsányi mellett – az a Horváth Ádám lesz, akinek barátsága Kazinczy első korszakában szintén meghatározó jellegű. Ugyanakkor tény: a korszak irodalmi beszédmódjában kevés szó esik a Gyöngyösi-művek esztétikai normákkal való szembeállításáról. Kazinczy leveleiben egyszer sem esik utalás arra, hogy tudomása lenne a Gyöngyösi-művek XVIII. századi kiadásainak szétírt/romlott jellegéről. Nem találunk utalást arra nézve sem, hogy milyen Gyöngyösi-kiadásokat ismer. Egyedül Dugonics kiadásáról tudósítanak levelei, először a brünni fogságból írt leveléből derül ki, hogy tudomása van megjelenéséről.⁶⁰ A kiadásról ugyan többször ítélik, de leveleiből nem derül ki, hogy Dugonics kiadópolitikáját vagy szerkesztői elveit bírálja-e – s az esetek többségében a Zrínyi-kiadástervezet ellenpéldájaként említi.

A korszakot uraló irodalmi toposzok különböző előfeltevés-rendszerbe épülésének tulajdonítható, hogy a Gyöngyösi-hagyományról azonos szóhasználattal élő kortársak egymásnak lényegesen ellentmondó következtetésekre jutnak. Ezért véltük úgy, hogy Kazinczy Gyöngyösi-recepciója csak a korabeli irodalmi viszonyok kontextusában vizsgálható meg teljességében. A Ráday–Kovácsnai nézetek ismertetése adalék lehet a korabeli Gyöngyösi-recepció összetettségének ábrázolásához. A kialakult irodalomtörténeti kánon Kazinczy elitélő Gyöngyösi-képét rögzítette – Zrínyi ellenében, s Gyöngyösi művei fokozatosan kiszorultak az irodalmi kánonból.

Gyöngyösi utóélete kísérteties hasonlóságot mutat Faludi utótörténetével. Mint Mezei Márta megjegyzi⁶¹ Faludi költészete a különböző irodalmi beszédmódok argumentumainak forrásává váltak, amelyek a különböző viták során pro és kontra érveket egyaránt szolgáltatottak. Mindkét szerzőt Batsányi veszi védelmébe – az „erőszakos reformátor”⁶² Kazinczy ellenében. A két költőelőd utóélete szempontjából azonban igen lényeges különbségnek tekinthető Batsányi 1824-es Faludi-kiadása – Gyöngyösi művei az 1864–65-ös Toldy-kiadással lépnek be újra az irodalmi köztudatba, ekkor már teljesen megváltozott irodalmi normák keretei között.

Gyöngyösinek a XVIII. század 70-es 80-as évtizedéig tartó népszerűsége Kazinczy fellépésével tehát fokozatosan háttérbe kerül. A különböző irodalmi beszédmódok párhuzamba állítása ugyan azt jelzi, hogy az 1810-es évekig a Gyöngyösiről szóló értekezések még helyet kapnak a különböző diskurzusokban (Baróti Szabó Dávid, Batsányi), de megítélése fokozatosan

⁵⁸ MEZEI Márta, *i. m.* 415.

⁵⁹ Debreczeni *Első folyóirataink: Magyar Museum I-II*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004, 22. (Csokonai Universitas Könyvtár)

⁶⁰ 1797 novemberében Kis Jánosnak „Gyöngyösinek verseit kiadta é, a’ mint szándékozott, Dugonics? És mi új munkák léptek nálunk napfényre, mióta sanyargunk?” *KazLev* II. 421.

⁶¹ MEZEI Márta, *i. m.* 416.

⁶² KERESZTURY Dezső–TARNAI Andor (s.a.r.), 1956. 75–79.

irodalmi polémiák keresztüzébe került (Földi János, Versegly). A kánonalakító Kazinczy literatúraszemlélete egyre távolabb kerül a „fecsegő Gyöngyösi” retorikai-poétikai nézeteitől, művei fokozatosan az irodalmi kánon perifériájára szorulnak. A vita záró akkordjait az 1820-as években követhetjük nyomon. A kezdeti nagyszámú vitatábor rendre lemaradozik, egyre ritkábban említik Gyöngyösi nevét. Nem túlzott talán az a vélekedés, hogy az 1820-as években már két írástudó – nem minden személyeskedéstől mentes – vitájává fajul a Gyöngyösi-corpus. Kazinczy, a vita lezárásképpen 1821 után egyre kevesebbet beszél Gyöngyösiről, s akkor is a korábbi ítéleteit ismétli meg. A Gyöngyösi-hívek és -ellenségek közti vita kiegyensúlyozott mérlegelése Arany *Koszorúban*⁶³ megjelent tanulmányáig várat magára.

The Conception about Tradition of the Literary Correspondence. From the literary correspondence we can obtain knowledge about the literary tradition and the applicability of the studied period (1760–1848.) My study aims at Kazinczy’s correspondence which essentially determined the period’s scale of values; it tries to examine the texts related to the traditions of literary history. In the first place it studies the 18.-19th century reception of the inspiring poets, István Gyöngyösi and Miklós Zrínyi. The main points of my research are directed towards the tradition-concepts of the epistles: these letters are inferred as a sphere of communication of the literary standard language. The main questions of my study are: in what kind of textual corpus could the discourse about Gyöngyösi and Zrínyi be adjusted to; how can certain poets’ concepts of poetry determine the canonizing process; in what way can we apply the tradition of literary history to the examined period, and along what kind of strategies of reading is demarcated Gyöngyösi’s and Zrínyi’s place in Hungarian literary history.

⁶³ S. VARGA Pál, 1998., 193–207.